

МИРЈАНА РОТЕР БЛАГОЈЕВИЋ
МАРКО НИКОЛИЋ

ПРЕДЛОГ РЕВИТАЛИЗАЦИЈЕ
УМЕТНИЧКЕ ЛИВНИЦЕ
„СКУЛПТУРА“

Значај и потенцијали очувања индустријског наслеђа

Индустријско градитељско наслеђе је у последњим деценијама општеприхваћено као изузетно вредан сведок развоја савременог друштва и његовог технолошког напретка током последња два века. То је пре свега заслуга издвајања и развоја индустријске археологије као засебне научне дисциплине у оквиру проучавања укупног градитељског наслеђа.¹ Педесетих година прошлог века, од Велике Британије и Шведске, почело је да се шири интересовање за индустријску археологију, што је довело до отварања индустријских музеја, научних и културних центара и сл. Да би се постигла што успешнија ревитализација индустријских зграда и комплекса, постепено се успостављају политике планирања деловања на заштити и презентацији индустријске архитектуре, на локалном, градском и државном нивоу, у циљу истицања њиховог значаја и вредности за укупну друштвену заједницу, али и обезбеђивања развоја локалних средина удруживањем приватног и јавног сектора. Развој посебне гране туризма, под називом *туризам индустријског наслеђа*, довео је до знатно бољег познавања индустријског наслеђа широм света, а као пример може се издвојити *Рута индустријског наслеђа* у области Рур у Немачкој.² Посебно је значајно успостављање мреже *ЕРИИ* (европска рута индустријског наслеђа), коју чине стручњаци и институције интердисциплинарног карактера, који међусобно размењују искуства и развијају нове заједничке пројекте у области заштите, очувања и одрживог коришћења индустријског наслеђа. Један од најважнијих циљева ове мреже јесте њено ширење по целој Европи, па се може сматрати и прототипом новог модела бриге о наслеђу у XXI веку, који подразумева узајамно повезивање и брисање граница међу државама. Поред поменутог главног циља *ЕРИИ*-а,

*Сл. 1. Фотографије постојећег стања екстеријера и ентеријера Уметничке ливнице „Скулптура“
(извор: приватна документација студента П. Селаковића)*

прокламовани су и остали циљеви: коришћење културног наслеђа за одрживи локални и регионални развој у некадашњим индустријским областима; побољшање економских потенцијала и атрактивности локалитета; установљење индустријског наслеђа као брэнда; подизање свести, идентитета и знања о заштити локалитета индустријског наслеђа; наглашавање транснационалног аспекта индустријског наслеђа Европе и експанзија путева културе индустријског наслеђа у свим европским регионима.³ У нашој средини, Музеј угљарства у Сењским рудницима је прва институција која је постала члан ове мреже.⁴

У другој половини XX века, конзерваторска теорија и пракса су, поред појединачних грађевина и комплекса, своје интересовање усмериле ка просторним и амбијенталним целинама градова, чији је интегрални део индустријско наслеђе. Концепт интегративне конзервације дефинисан је у *Евројској повељи о архитектонском наслеђу* (Савет Европе, 1975), а исте године у *Амстердамској декларацији* је разрађено десет принципа везаних за заштиту и ревитализацију урбаних и руралних целина.⁵ Интегративна конзервација заснива се на препознавању употребне вредности и адекватном коришћењу културног наслеђа, уз очување његове аутентичности и интегритета.⁶ Друштвена димензија је један од битнијих елемената интегративног приступа, јер она подразумева одговорност и учешће локалне заједнице. Сходно томе, урбано наслеђе, као и индустријско, у оквиру концепта урбане обнове и културног туризма генеришу и развој локалне заједнице. У оквиру *Евројске повеље о просторном планирању* (Савет Европе, 1983), дефинисани су основни циљеви политике уређења европског простора. Један од циљева је и интегрисање архитектонског наслеђа у стратегију урбаног уређења, сходно принципу интегративне конзервације. Последње деценије прошлог века, акценат у планерској теорији и пракси стављен је на очување природних богатстава наше планете за будуће генерације – концепт одрживог развоја. У контексту урбане обнове одрживост се може тумачити кроз оживљавање старих напуштених грађевина и комплекса, чиме се постиже штедња енергије, материјала и простора, те се обезбеђује пренос ресурса од прошлих до садашњих и будућих генерација.⁷

Једна од основних идеја савремене доктрине заштите културног наслеђа је неопходност очувања културног наслеђа за будуће генерације, као базичног чиниоца идентитета сваког историјског места. Захваљујући остацима материјалне и нематеријалне културе у оквиру индустријског наслеђа, као и интердисциплинарном приступу у његовом проучавању и заштити, могуће је сагледати људске активности у периоду од

XVIII века до данас. Мотиви за истраживање, заштиту и презентацију индустријског наслеђа темеље се на специфичним и универзалним вредностима локалитета и самих грађевина, као и на свести да ову посебну врсту градитељског наслеђа треба очувати за будуће генерације као репрезента развоја техничке културе на неком подручју.

Индустријско наслеђе је органски део савремене еволуције градова, који су се развијали и добијали своје периферне ареале управо кроз развој индустрије и њених пратећих садржаја, посебно стамбених насеља за раднике. Индустрија је била покретач просперитета савремених градова, те и данас њене грађевине и постројења, као део укупног урбаног и архитектонског наслеђа, мада су углавном напуштени и руинирани, могу да постану – кроз адекватан приступ њиховој регенерацији – покретач економског развоја на локалном, регионалном и националном нивоу.

У свету постоје бројни примери у којима су индустријско наслеђе и његова регенерација били импулс за будући просперитетнији економски развој. Најпознатији пример су *Лондонски докови* (*London Docklands*), где су стари магацини и складишта претворени у просторе културе – музеје, галерије, антикварнице, различите продавнице уникатних предмета, а поједини делови адаптирани су за луксузне станове. Бивши објекат термоцентрале у Лондону претворен је у чувени музејско-галеријски простор *Тејт галерије* (*Tate Modern*), где само 30 одсто укупне површине заузимају галеријски простори, док осталих 70 одсто чине јавни простори за окупљања, разоноду, уметничке инсталације и сл. Познати *Каixa форум* (*Caixa Forum*) у Барселони, са старом индустријском зградом, која је данас музеј, док је трг испред ње оплемењен савременим уметничким инсталацијама, такође представља још један пример успешне ревитализације. Поред прилагођавања грађевине савременим потребама, тежило се очувању аутентичности простора, што се огледа у томе што су задржане унутрашња просторна организација и конструкција, као и спољашња архитектура. Још један пример успешне ревитализације индустријског комплекса јесте бивши рудник угља у Есену, који је данас претворен у Музеј рударства, према пројекту чувеног архитекте Рема Колхаса. Комплекс је, захваљујући поштовању принципа очувања аутентичности и интегритета грађевина и простора, стављен на листу Унескове културне и природне баштине 2001. године. Некадашња складишта претворена су у галерије, ресторани, продавнице грнчарије и уметничких предмета. Посетиоцима су на располагању и сезонски рекреативни садржаји, као што су простори за клизање, пливање, а све у оквиру комплекса бившег рудника.⁸

Основне карактеристике и стање заштите и презентације индустријског наслеђа Београда

Индустријско наслеђе подразумева грађевине и локалитете који представљају израз индустријске културе неког места, а најчешће садрже једну или више споменичких својстава/вредности – историјску, архитектонску, инжењерско-грађевинску, научну, културну и амбијенталну вредност, као и вредност униката. Праве размере и сложеност ове врсте наслеђа схватамо тек када се непосредно сусретнемо с њим, јер оно обично обухвата велике комплексе са зградама хетерогених намена, као и пратећом инфраструктуром и технологијом, најчешће сукцесивно развијаним и дограђиваним кроз различита историјска раздобља, која су обележили и другачији степени техничке културе. Уколико се индустријско наслеђе посматра у односу на његове изворне намене, може се закључити да је веома разноврсно и хетерогено у односу на заступљене видове: старе мануфактурне радионице, фабрике, млинови, рудници, стоваришта, складишта, енергетска постројења, иригациони системи, као и пратећи садржаји за друштвене активности који су били непосредно повезани са овим грађевинама и комплексима – зграде стамбене, верске и образовне намене.⁹

Може се рећи и да је индустријско наслеђе Београда веома богато и хетерогено.¹⁰ Крајем XIX века, захваљујући признању независности Краљевине Србије и започињању савременог економског и индустријског развоја, Београд је као престоница закорачио у савремене европске цивилизацијске токове, што је почетком XIX века и у периоду након Првог светског рата посебно дошло до изражаја. Сходно томе, уведена је електрична енергија са свим системима за производњу и дистрибуцију, у чијем саставу је било више хидроелектрана и неколико великих електрана. Због технолошких захтева и потребе за повезивањем с речним теретним саобраћајем, ови комплекси су били грађени у близини река, на простору Савског и Дунавског приобаља.¹¹ Само у зони старог Дунавског краја, подигнуте су три термоелектричне – калоричне централе. Сачуване су две, *Ойшићинска електрирана* (Скендербегова 51), данас у функцији Музеја науке и технике,¹² и *Термоелектрирана „Снага и светлост“* у Дорћолској марини.¹³ Међутим, одржале су се само зграде, понегде с помоћним објектима, али не и старе парне машине, генератори и остали хидромеханички склопови, што је знатно умањило њихов споменички значај као репрезента техничке културе.

Као значајна индустријска постројења која су изграђена у Београду крајем XIX и почетком XX века, могу се издвојити машински млинови, постројења београдског водовода, стругаре, фабрике шећера, хартије и

жице, пиваре и друга постројења која сведоче о убрзаном привредном развоју града. Поред тога, данашњим индустријским наслеђем града Београда обухваћене су зграде и постројења настали у тадашњој Аустроугарској монархији, која је у то време била на вишем степеном индустријског развоја.¹⁴ Досадашња истраживања и валоризација ове архитектуре допринели су да поједини објекти добију и законску заштиту.¹⁵ Са статусом непокретног *културног добра од великог значаја* су: зграда Главне железничке станице, зграда Старе телефонске централе, Ливница „Пантелић“ и зграда Прве српске опсерваторије. Статус *културног добра* имају: Први акционарски млин, Опсерваторија на Звездари, Фабрика хартије Милана Вапе¹⁶, Државна хемијска лабораторија, Фабрика шећера¹⁷, Фотографски атеље Милана Јовановића, Парно купатило браће Крсмановић, зграда Државне штампарије, зграда Сеизмолошког завода, зграда Министарства пошта, зграда Ковнице новца и зграда Техничког факултета. Поменута Термоелектрана „Снага и светлост“ *ужива претходну заштити*, као и Стара капетанија у Земуну, Хангар старог београдског аеродрома, зграда Главне поште, Београдски памучни комбинат, Београдски вунарски комбинат, Аеродром „Београд“, Уметничка ливница „Скулптура“, Фабрика жице Глише Јосиповића, Магацин банке Николе Бошковића, Фабрика кондиторија Косте Шонда, Градско саобраћајно предузеће, Окретница, ложионица и водоторањ Главне железничке станице Београд, Кућа Ђорђа Вајферта, „Срболек“ – фабрика фармацеутских производа, Трамвајски депо, Индустрија мотора Раковица.¹⁸

Међутим, и поред изузетне разноврсности и културног значаја, анализа данашњег стања индустријског наслеђа Београда показује да су многе грађевине и комплекси уништени или руинирани, да су им функције промењене заједно са спољашњим и унутрашњим изгледом, а да су њихова постројења, као докази техничке културе одређеног периода, неповратно изгубљена. То је последица чињенице да заштита и ревитализација индустријског наслеђа у нашој средини представљају релативно нову сферу интересовања стручњака, што је случај и у свету. У циљу побољшања односа према овој врсти наслеђа, у Београду је 2007. године одржана конференција под називом *Реке и индустријско наслеђе – Могућности (ре)активације највише угрожених индустријских објеката у Србији: Изазови и праксе*, на којој су бројни стручњаци ове области из Европе разматрали поменути проблематику. Изведени су бројни закључци који се тичу међусекторске сарадње, модернизације законске регулативе, културне политике, укључивања локалне заједнице и грађана, заштите и ревитализације ове врсте наслеђа, али они још увек нису имали значајнијег одјека у пракси.¹⁹

Сл. 2. Историјски развој Уметничке ливнице „Скулптура“ (извор: цртеж студенткиње Ј. Тошић према документацији Завода за заштиту споменика културе града Београда)

Досадашњим процесима урбане реконструкције и обнове града посебно су захваћени мањи комплекси и зграде које се налазе у оквиру градског ткива, који су најчешће већ претрпели или их очекују значајне

ремодулације у процесу архитектонске и урбане трансформације уже зоне града (фабрика „Шонда“, фабрика „Партизанка“, комплекси ИКЛ, БПК, БЕКО, Пивара „Бајлони“, Уметничка ливница „Скулптура“ и др). Поред тога, као зоне интензивне будуће изградње и пренамене из индустријске у стамбено-пословну намену, издвајају се ареали Савског и Дунавског приобаља, које су током XIX и почетком XX века запосела индустријска постројења. Значајни представници развоја машинске, текстилне и прехранбене индустрије (Државна фабрика шећера, Парни млин, Алатница „Рад“, Фабрика жице, БВК и др), које чине комплекси састављени од већег броја грађевина, данас се налазе у изузетно лошем стању, или су напуштени, без јасно формулисаних планова и идеја за њихову обнову и ревитализацију.²⁰ Пошто је углавном сачуван само мали део оригиналних средстава за производњу, који су један од основних елемената њихове историјске и научне вредности, као споменика техничке културе, они су изгубили и већи део својих споменичких својстава. Поред тога, поједини комплекси који су и данас у функцији (Београдски водовод), или зоне које су у скорије време предвиђене за рушење (Комплекс старих циглана на Карабурми), до сада нису истражени и не постоји документација о њиховом стању и садржајима.²¹

Одређени број грађевина индустријског наслеђа Београда је ревитализован, али су оне углавном промениле своју намену у складу с потребама њихових нових власника или корисника (фабрика „Моравија“, Хангар старог београдског аеродрома, магацин Банке Н. Бошковића и др). Неке од ових грађевина су данас у добром стању, захваљујући солидној градњи и одговарајућем односу актуелног власника.²² Обновљање напуштених простора или грађевина које су у изузетно лошем стању захтева тимски рад стручњака у циљу доношења квалитетног и адекватног концепта и плана пренамене и ремодулације постојеће архитектуре, који ће уважити њихов културно-историјски значај и вредности.

Од позитивних примера заштите и ревитализације индустријске архитектуре у Београду, може се издвојити бивша Термоелектрана (на углу улица Добрачине и Скендербегове улице), која се данас користи као Музеј науке и технике. Уз велико стручно залагање запослених, данашњи изглед музеја – са својом сталном поставком индустријских машина, предмета и алата из различитих периода – представља успешан пример ревитализације оваквих простора. У оквиру Музеја, поред сталне поставке, често се одржавају различите културне манифестације – изложбе, концерти, предавања. Међутим, музеј нема довољно простора ни адекватне депое за презентовање и чување својих збирки, те је идеја о његовом проширењу и доградњи нових делова у

оквиру комплекса, према пројекту истакнутог светског архитекте Бориса Подреке, позитиван корак и пример усаглашене савремене изградње у оквиру заштићене целине и унапређења вредности и квалитета знаменитог индустријског наслеђа.²³

Као пример недефинисаног и недовољно усклађеног досадашњег третмана и коришћења индустријске архитектуре у односу на њен културни и архитектонски значај јесте зграда Државне штампарије (БИГЗ), изградњена 1936–1940. године по пројекту архитектуре Драгише Брашована.²⁴ Ово изузетно дело модерне архитектуре у Србији заштићено је као културно добро, без истицања његовог посебног значаја, што свакако утиче и на његов данашњи третман. Визура према згради из правца Мостара потпуно је нарушена постављањем непримених рекламних панела на крову зграде, а на фасадама су застори који је заклањају и деградирају. Изградњом нових кула у комплексу Првог акционарског млина, које су предвиђене његовом реконструкцијом и пренаменом у хотел и пословни комплекс – зграда Државне штампарије биће још више заклоњена. Како је здање постепено губило своју оригиналну намену, његови простори су издавани од стране нових власника различитим предузећима, од који су поједина из графичке и издавачке делатности, што је у складу с првобитном наменом. Позитивно је било и то што су поједине делове „освојили“ млади уметници, који су формирали мале оазе алтернативне културне сцене, што је грађевини дало препознатљивост у културној јавности и удахнуло јој нови живот, кроз различите културне манифестације, одржавање трибина, концерата, изложби и сл.²⁵

Можда је један од најиндикативнијих примера садашњег односа према очувању вредног индустријског наслеђа града управо поменуто обнова и регенерација Првог акционарског млина, током које је порушен већи део постојећих зграда у оквиру комплекса, а нестали су и стара конструкција, зидови, димњаци и постројења самог млина, мада су поједини делови зграде били солидно очувани. Задржани су само делови оригиналног фасадног зида ка Булевару војводе Мишића, чиме је цео комплекс изгубио свој функционални, конструктивни и визуелни интегритет и аутентичност, што није у складу са савременим принципима заштите. Посебно је забрињавајући губитак оригиналних делова унутрашње конструкције и постројења, који су били базични елементи његове културно-историјске и техничке вредности. Немогућност да се зауставе и спрече даљи радови на рушењу оригиналних делова зграде у већој мери но што је то пројектом ревитализације предвиђено, показује да не постоје адекватни инструменти у оквиру актуелног Закона о заштити споменика културе, који би омогућили правилан третман и очување културних добара у

процесу њихове регенерације, као и бољу сарадњу нових власника и институција у области заштите.

Као позитивне изузетке, свакако треба да напоменемо и покушаје да се неадекватно коришћени и руинирани индустријски магацини и зграде дуж десне обале Саве, у Браће Крсмановића и Карађорђевој улици, активирају за потребе разних културних садржаја и манифестација. Може се издвојити као релативно успешан пример адаптација и пренамена Бетон хале, магацинског простора Луке Београд, у кафеа, ресторана, изложбене просторе, уметничке студије и сл. Поред тога и поједини индустријски комплекси у Дунавском приобаљу, стари силоси и зграда БЕКО, повремено се користе за културне манифестације и изложбе, што скреће пажњу јавности на постојање и потребу да се реши питање запуштености, неадекватног коришћења и презентације индустријског наслеђа.²⁶

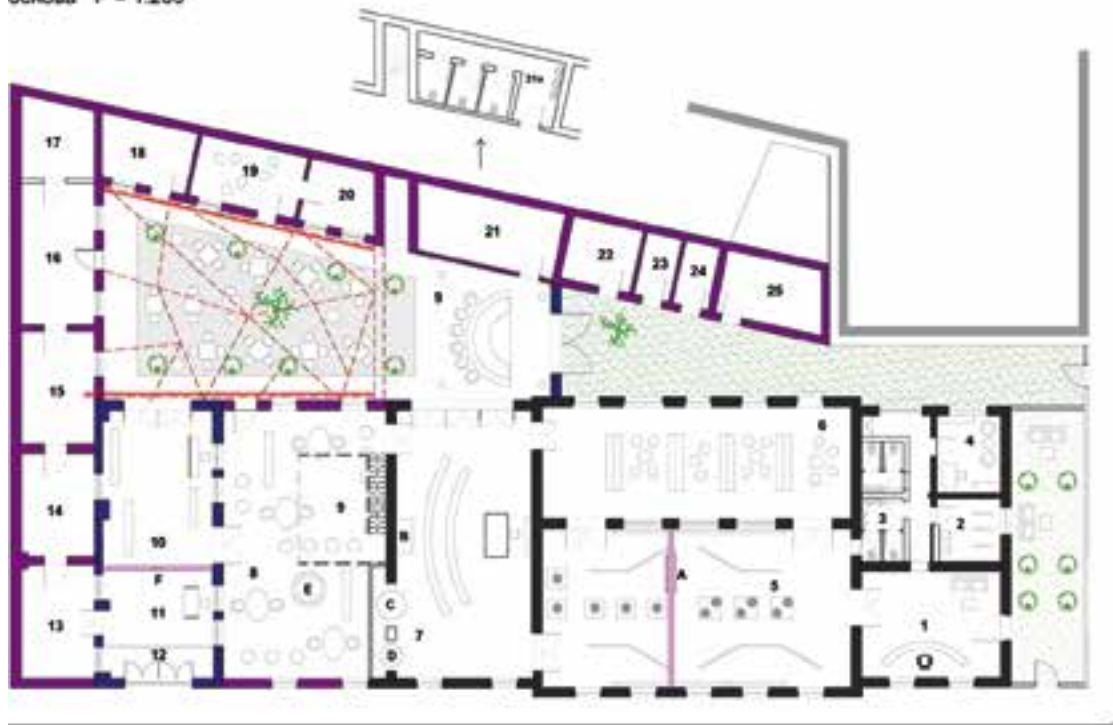
Испитивање могућности заштите и ревитализације Уметничке ливнице „Скулптура“

Током школске 2011/2012. године на Архитектонском факултету Универзитета у Београду, у зимском семестру, у оквиру изборног предмета на другој години дипломских академских студија, на иницијативу проф. др Мирјане Ротер Благојевић реализован је курс *Индустријска архитектура – проблеми и могућности савремене валоризације, иницијативне заштите, ревитализације и презентације*. То је пре свега било подстакнуто залагањем Светлане Димитријевић Марковић, архитекте, и Саше Михајлов, историчарке уметности, из Завода за заштиту споменика културе града Београда, које су предложиле да и овај вид градитељског наслеђа буде заступљен кроз специфичне теме које су већ развијане на мастер студијама овог факултета из области проучавања и заштите градитељског наслеђа.²⁷ Циљ предмета је био да се укаже на специфичне вредности индустријског наслеђа Београда, као и да се студентима кроз конкретан пример приближи ова врста наслеђа, како би они кроз предлог ревитализације и презентације Уметничке ливнице „Скулптура“ унапредили и обогатили своја знања и приступе очувању градитељског наслеђа и савременог пројектовања у заштићеним комплексима.

Током једносеместралног курса, који се састојао од предавања, вежби (које је водио асистент мр Марко Николић) и прикупљања података на терену и у Документацији Завода, студенти су се упознали са: савременим методолошким приступом истраживања и валоризације индустријског наслеђа уопште и самог Београда; проблемима и методама дефинисања потенцијала и могућности регенерације индустријског наслеђа у складу са савременим потребама; компаративним анализама

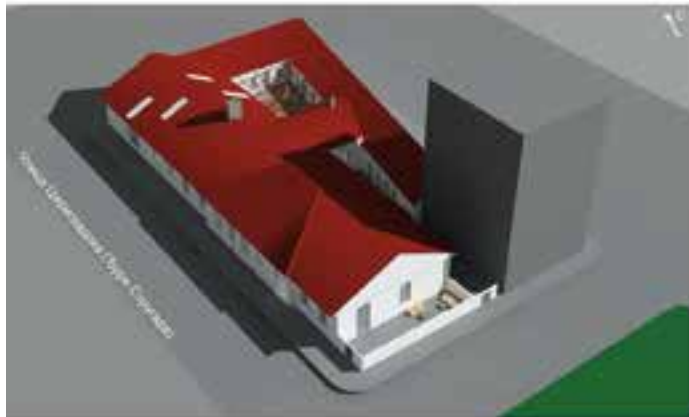
ПРЕДЛОГ РЕВИТАЛИЗАЦИЈЕ УМЕТНИЧКЕ ЛИВНИЦЕ „СКУЛПТУРА“

основа Р = 1:200

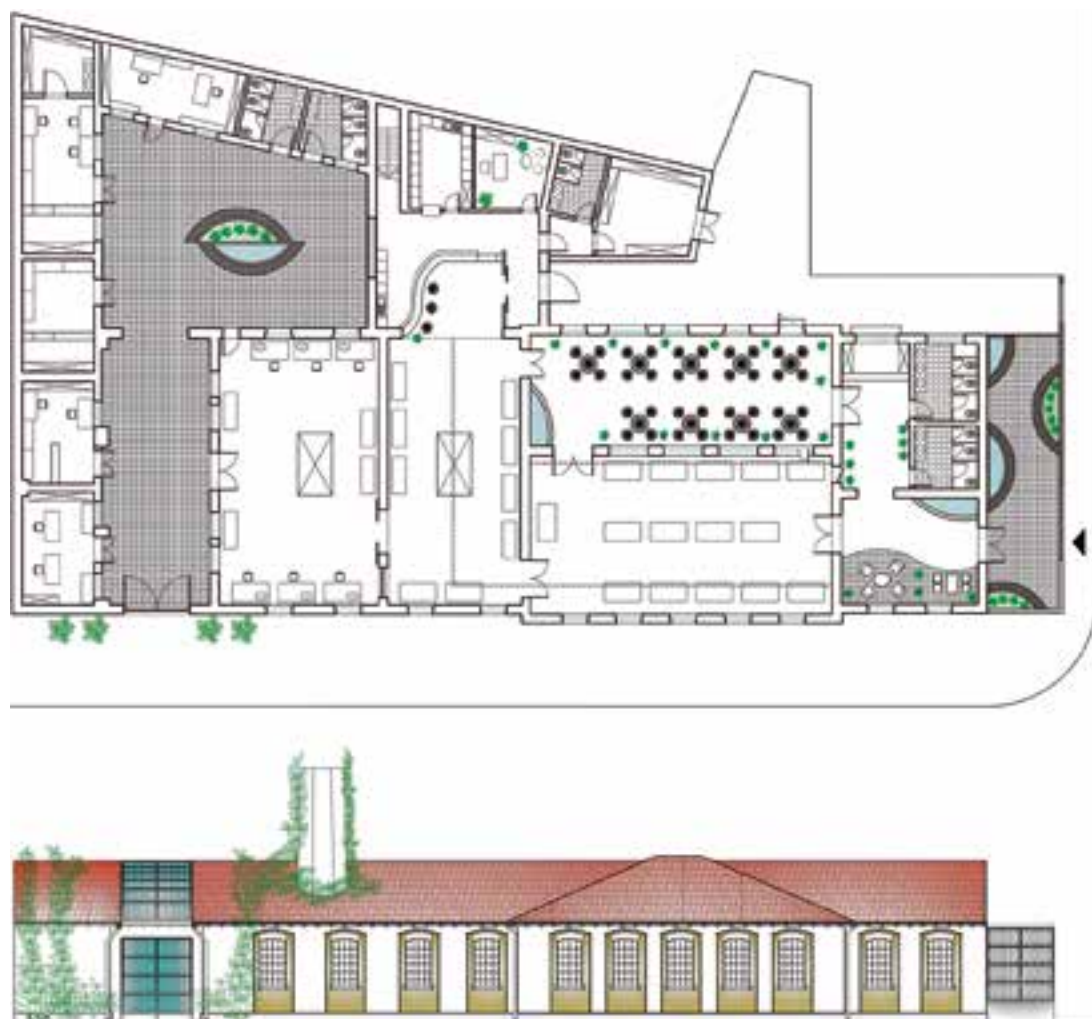
Легенда:

- 1. улаз, рецепција
 - 2. гардероба
 - 3. тоалети
 - 4. офис
 - 5. изложбени простор
 - 6. читасница
 - 7. мултифункционална сала
 - 8. кафе - продавница
 - 9. галерија
 - 10. продавница
 - 11. чувар
 - 12. улаз у кафе
 - 13,14,15. офиси
 - 16,17. радионица
 - 18,19,20. мултимедијалне просторије
 - 21. офис
 - 21а. тоалети
 - 22,23,24,25. магацини
- Аутентични делови амбијента
- A. кран
 - B. оџак
 - C, D. казани
 - E. лећ
 - F. челични рам са стубом
- Фазе изградње:
- 1. фаза - пре Првог са рата
 - 2. фаза - након Првог са рата
 - 3. фаза - 1953. године

Сл. 3. Предлог ревитализације простора Уметничке ливнице „Скулптура“ студенткиње Ј. Тошић, основа и модели спољашње и унутрашње простора (извор: цртежи Ј. Тошић)

Сл. 4.
Предлој ревијализације
простора Уметничке
ливнице „Скулптура“
студенткиње
Н. Војиновић, основа и
изглед (извор: цртежи
Н. Војиновић)

предности и мана различитих могућности и приступа заштити и презентацији код нас и у свету и сл. Организована је и посета Музеју науке и технике на Дорћолу, где је кустос Рифат Куленовић студенте упознао са својим истраживањима индустријске архитектуре Београда и околине, степеном очуваности и тренутним стањем заштите, као и предностима и манама досадашњих приступа њеној обнови кроз конкретне примере, што је студентима дало непосредан увид у велике потенцијале индустријских комплекса у граду, али и досадашњи неодговарајући третман. У оквиру ове прве фазе рада на предмету, студенти су се кроз литературу, истраживање на терену и анализу података у Документацији Завода за заштиту споменика културе града Београда боље упознали са значајнијим примерима индустријске архитектуре Београда (Термоелектрана „Снага и светлост“, Фабрика шећера, Парни млин и Зграда БИГЗ-а), и на основу тога образложили њихове културно-историјске, архитектонске, научне и друге вредности, као и досадашње приступе њиховој заштити.

Након тога, студенти су се усредсредили на истраживање и прикупљање података о примеру који ће обрађивати, Уметничкој ливници „Скулптура“. На почетку, на самој локацији, о досадашњим истраживањима, карактеристикама архитектуре ливнице и проблемима њене заштите, студенте је упознала Саша Михајлов. Поред тога, студенти су самостално истраживали и прикупили податке у Документацији Завода и кроз литературу, на основу чега су реконструисали историјске фазе развоја саме зграде, приказујући их кроз прегледни графички прилог.

Зграда у којој се налази Уметничка ливница „Скулптура“ подигнута је уочи Првог светског рата у тада Дунавском крају, а данас се налази у изграђеном градском блоку оивиченом улицама – Цариградском, Кнез Милетином и Будимском. У време изградње прве фазе – некадашње Фабрике сапуна, овај део града се тек изграђивао као прва компактна индустријска зона града, коју су формирале нове индустријске зграде дуж некадашње Радничке улице: Платнара, Стругара, Кланица

и у њиховој непосредној близини Општинска централа. Пројекат старе приземне зграде за производњу сапуна, једноставне правоугаоне основе са двоводним кровом, зидане у опеци и с карактеристичним архитектонским елементима везаним за индустријску архитектуру на уличном прочељу, изведен је највероватније према предлошцима из немачких техничких уџбеника²⁸ (прва фаза изградње).

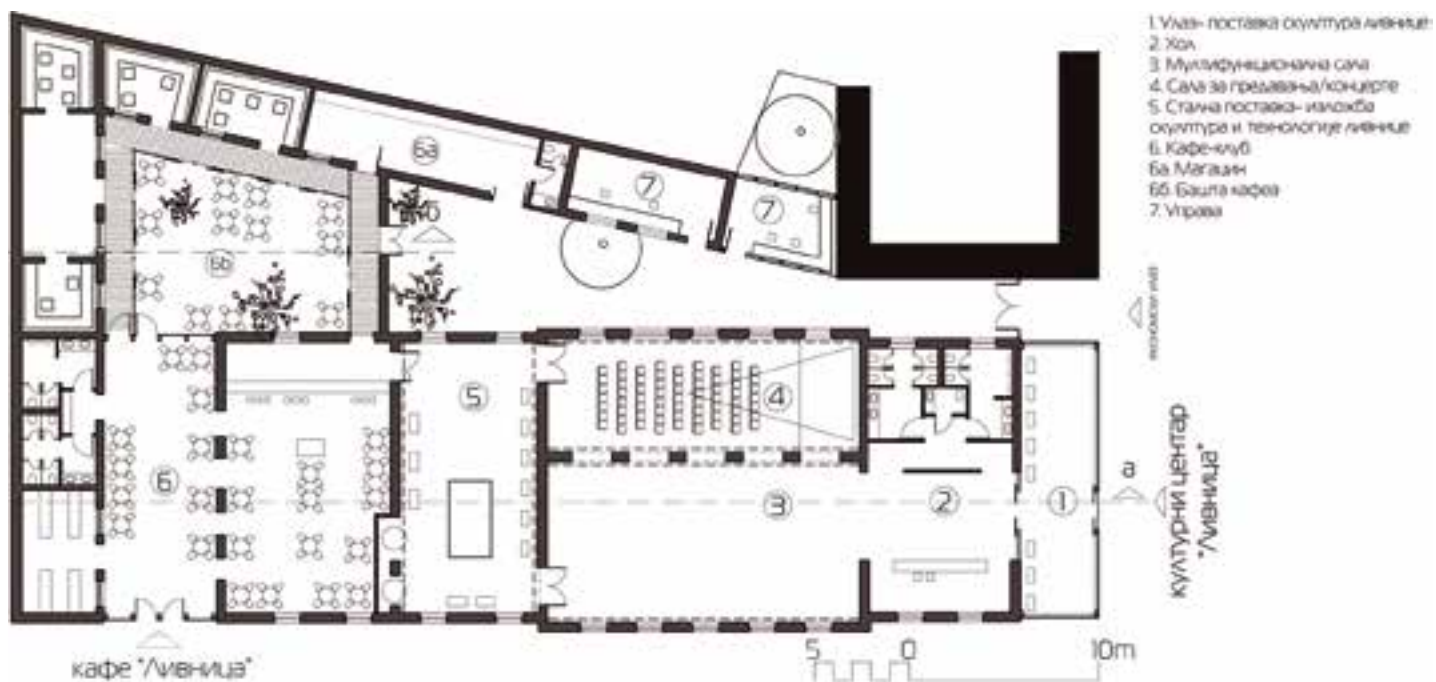
Након Првог светског рата, око 1922. године, дошло је до пренамене зграде за потребе *Ливнице Јуџословенски Лојд аг* и, услед промене производног процеса, изведене су доградња и адаптација, према пројекту израђеном у бироу значајног српског архитекта Милана Антоновића. Том приликом, у оквиру главне фабричке зграде изведене су доградња мале ливнице за ситан лив и радионица, као и адаптација осталих просторија за потребе алатнице, стругаре, брусионике, ливнице, простора за монтирање. Истовремено, у Цариградској улици, уз бочну страну парцеле, подигнуто је ново приземно једнотрактно крило за портирницу, стан за портира, магацин, а уз дворишну ивицу парцеле, једнотрактно крило с три стана са заједничким тоалетима, перионом и купатилом за раднике. Такође, уследила је још једна доградња, када је подигнута мања хала за монтирање у дворишту, која је физички спојила главну фабричку зграду и приземно дворишно крило. Уз стару зграду, али ка Кнез Милетиној улици, подигнута је једносратна зграда за потребе смештаја администрације, која је срушена 1994. године приликом подизања новог стамбеног објекта (друга фаза изградње).

У напуштеној згради, након Другог светског рата, Удружење ликовних уметника Србије је 1948. године у новом простору отворило занатску уметничку радионицу за потребе ливења и монтирања скулптура под називом *Уметничка ливница „Пластичка“*. Адаптација ливнице изведена је 1953. године по пројекту који је у бироу „План“ урадила архитекта Н. Ристић. Том приликом, продужен је кров првобитне зграде дуж Цариградске улице и она је спојена с приземним крилом уз бочну страну парцеле. У унутрашњости је дошло до укрупњавања просторија како би се формирало гипсарско, воскарско и одељење за печење глине, као и одељења за чишћење и монтирање скулптура. Потом је проширена топионица, на крову је отворена лантерна и уређена је кранска стаза (трећа фаза изградње).

Данас је комплекс ливнице напуштен и у новом процесу власничке трансформације. У саставу УЛУС-а била је све до 1989. године, а касније је након својинске трансформације радила под називом „Пластичка“, до 1994. године, када мења назив у „Скулптура“. И поред измене власничких структура и назива од Другог светског рата – имала је исту намену, негујући скулптурално

ливарство и технологију уметничко-занатског нивоа. У уметничкој ливници „Пластичка“ изливени су неки од најпознатијих српских јавних споменика, попут Споменика Николи Тесли, аутора Фрање Кршинића, испред Техничког факултета у Београду, Споменик Карађорђу постављен на Врачарском платоу, рад вајара Сретена Стојановића, скулптура Јована Цвијића, аутора Ота Лога, постављена у Универзитетском парку, скулптура Његоша на Академском платоу, рад Сретена Стојановића, Споменик жртвама геноцида на Старом сајмишту, аутора Миодрага Поповића, Споменик пилотима браниоцима Београда 1941, рад Миодрага Живковића, Споменик Ђирилу и Методију на Охриду, аутора Томе Серафимовског, Спомен-обележје поводом 125 година Друге мушке гимназије постављено у холу новинске куће *Полиџика*, рад Миодрага Поповића, и бројни други. Поред јавних споменика, спомен-обележја, уметничких скулптура и биста, радова истакнутих српских и југословенских вајара који су трајно убележени у историји српског вајарства, овде су израђени и бројни рељефи и плакете с ликовима знаменитих историјских личности, признања и предмети примењене уметности (канделабри за Кнез Михаилову улицу, полијелеји, орнаментални елементи, пехари и сл.).²⁹ У спољашњој архитектури ливница је углавном задржала аутентичан изглед, на којем се јасно читају фазе развоја и доградње. Веома је важно да су сачувани и делови техничке опреме – ливачке пећи, кран и разни алати. Нажалост, дошло је до гашења њене функције. Континуитет намене, очување уметничко-занатског ливења базираног на традиционалној технологији, као и значајна уметничка дела настала у ливници – дају јој посебну културно-историјску вредност. Данас ливница ужива само статус добра под претходном заштитом, што се одражава и на њено садашње стање и проблеме везане за њено очување, трајну заштиту и презентацију у аутентичном облику.³⁰ Током 2010. године Завод за заштиту споменика културе града Београда урадио је *Предлој одлуке о ујивљавању Уметничке ливнице „Пластичка“ за спомен-културу*.³¹

Након прикупљања основних података о историјском и архитектонском развоју комплекса и снимања постојећег стања, студенти су презентовали резултате својих истраживања у облику историјских, архитектонских и урбанистичких анализа простора и саме грађевине. Након усаглашавања ставова и резултата истраживања, уследио је рад на осмишљавању предлога савремених интервенција, односно дефинисању карактера будућег уређења и презентације ливнице, као и оживљавању ширег простора. Студенти су истраживали могућности и формулисали индивидуалне предлоге будуће ревитализације и презентације ливнице.

Сл. 5. Предлој ревитализације простора Уметничке ливнице „Скулптура“ студениа П. Селаковића, основа и модел (извор: цртежи П. Селаковић)

Полазна идеја свих студената била је да се оживе простори Уметничке ливнице „Скулптура“ у складу са савременим потребама, али да се на примерен начин представе историјски развој и функција коју је зграда имала у новијој историји. У том смислу, студенти су кроз своје предлоге тежили да очувају аутентичност и интегритет целине, да адекватно представе њене вредне материјалне и нематеријалне елементе. Они су тежили да кроз реактивацију комплекса, нове функције и садржаје, различите уметничке радионице, атељеа и сл. задрже примарни производно-културно-уметнички карактер комплекса, али и да га учине атрактивним,

посебно за млађе кориснике, који би у њему и стварали и забављали се, што би омогућило финансирање активности и одрживост нове намене.

Предлог ревитализације студенткиње Јоване Тошић предвиђа формирање Медијатеке ликовних уметности. Предвиђени су разноврсни садржаји који би укључили кориснике разних генерација и интересовања. У припремању и одржавању изложби и манифестација учествовали би уметници, док би студенти могли да користе просторије медијатеке. Просторија мултифункционалне сале користила би се за различите уметничке манифестације, пројекције, програме, предавања..., а

кафе-бар и продавница књига и сл. били би доступни свим пролазницима и осталим корисницима садржаја медијатеке. Објекат је, по намени, подељен у четири зоне. Прва зона је изложбена, друга едукативна, трећа комерцијално-услугна, а четврта административна. Оваквом пренаменом, простор ливнице прилагодио би се свакодневном коришћењу, али би се презентовале и историјске фазе развоја комплекса. Кроз уређење савременог ентеријера, уз очување аутентичне техничке опреме и елемената процеса производње некадашње уметничке ливнице, као и одливака вајарских дела насталих у њој, презентовао би се историјски значај некадашње ливнице „Скулптура“ и очувао специфичан дух амбијента. Посебна пажња била би посвећена очувању оригиналних архитектонских елемената у екстеријеру и ентеријеру, посебно главног прочеља дуж цариградске улице и аутентичних прозора. Пројектом је посебно унапређен и наглашен простор унутрашњег дворишта, који постаје атријум наткривен кровом од лакних металних профила ослоњених на стубове, с транспарентним покривачем, који омогућава несметано коришћење простора у функцији кафе-бара.

Студент Невена Војиновић је кроз свој предлог предвидела да у најстаријем централном делу комплекса буде галерија са сталном поставком одливака уметничких предмета који су настали у ливници (скулптуре, статуе, бронзане бисте и сл.). Другу целину чини низ уметничких и занатских радионица, смештених у бочним дограђеним крилима с „наткривеном пешачком улицом“ између првобитне зграде и бочног крила. Тиме се јасно презентује историјски и архитектонски развој комплекса и чувају у аутентичном облику најстарији делови, док се елементи надограђени у трећој фази трансформишу и добијају савремену конструкцију и изглед. У приземним крилима су предвиђене радионице и продајна места уметничке ливнице, израда накита, јувелири-гравери, сапунције, шеширције, као и продајно-изложбени простор бомбонције. Део старих крила адаптиран је за потребе администрације, магацина и других пропратних садржаја.

И предлог ревитализације студента Пеђе Селковића подразумева активирање најстаријих делова комплекса, главне зграде ливнице, у културни центар мултифункционалног карактера, са свим неопходним садржајима (мултифункционална сала, сала за предавања и пројекције, сала за сталну поставку уметничких одливака и скулптура некадашње Уметничке ливнице, с мултимедијалном презентацијом некадашње намене комплекса, поступцима израде споменика, живота и трансформације комплекса од настанка до савременог доба). Заштићени елементи техничке културе (кранске стазе, машине за ливење и обраду) били би

оспособљени за савремену употребу и активно коришћени у новој поставци, чиме би постали централни мотив савремене презентације ентеријера. У другом делу комплекса, у старим дограђеним крилима, били би угоститељски садржаји, у виду кафеа и простора са специфично осмишљеним амбијентима, који би одсликавали поједине фазе живота ливнице, чиме би се активирали елементи нематеријалног наслеђа.

Закључак

Урбанистички развој Београда током последњих деценија у великој мери је имао негативан однос према наслеђеном ткиву историјских делова града, поготово оних периферних (на Чубури, Палилули, Дорћолу, Савамали и Чукарици), насталих крајем XIX и почетком XX века. Да би се зауставио овај процес и у већој мери исказала истинска приврженост идеји одрживог развоја, неопходно је да се – кроз урбанистичко планирање и заштиту историјских амбијената града с релативно скромном стамбеном и индустријском архитектуром – редифинише наш однос према питањима: шта је вредно очувати у једном историјском простору, шта се подразумева под континуитетом традиције, као и очувања идентитета и аутентичности специфичних градских амбијената и комплекса, који нам сведоче о животу сиромашних житеља града, занатлија, радника некадашњих мануфактурних радионица и првих фабрика, као и о самим радионицама, фабрикама и другим постројењима у којима су они радили. Пренаменом индустријске зоне града уз савску и дунавску обалу и рушењем старих стамбених, привредних и помоћних зграда, ради изградње модерних стамбено-пословних садржаја, губи се препознатљив урбани пејзаж града специфичне морфологије и типологије, с витким вертикалама димњака као симболима некадашњег индустријског прогреса.

Жеља да се будућим архитектама, данас студентима мастер студија, укаже на овај негативан однос према једном посебном виду градитељског наслеђа, као и да се преиспита садашњи однос према значају тог наслеђа као важног дела урбане и архитектонске меморије града, били су основни покретачи идеје да се пред студенте постави задатак да кроз непосредна истраживања историјске грађе и архитектуре Уметничке ливнице „Скулптура“ – критички сагледају њен значај и вредности за савремено доба, односно да осмисле начин како да се она оживи и укључи у промењени урбани и архитектонски контекст који је данас окружује. Студенти су кроз своја истраживања уочили да стара ливница, као једна од ретких до данас сачуваних старих зграда, уз мале приземне стамбене зграде и кафану „Стара Херцеговина“, има значајне урбанистичке и амбијенталне вредности као последњи аутентични сведок времена у

којем је овај крај града настао и развијао се у функцији индустрије. Стара ливница је и у својој спољашњој структури и архитектури сачувала јасно изражене етапе и слојеве свог развоја, а у унутрашњости старе конструкције, кранове и друге аутентичне елементе технолошког процеса ливења уметничких предмета. То их је инспирисало да ове технолошке артефакте прошлости очувају као жижне мотиве својих предлога савременог редизајна ентеријера, како би се очувало основно значење и карактер овог индустријског наслеђа. Из тог разлога, идејни пројекти студената су следили заједнички циљ, да кроз савремену презентацију комплекса истакну његове развојне фазе, континуалне промене кроз време, до савременог доба. Својим пројектима студенти су комплекс ливнице испунили бројним новим садржајима, али у функцији унапређења историјског, културног, уметничког и технолошког значаја и вредности који стара ливница поседује. На тај начин је праћен динамички концепт сталног обогаћивања аутентичности историјског места кроз промене и слојеве које доноси историјско време, али и савремено доба. Кроз студентске предлоге нових садржаја културног, уметничког и мултимедијалног карактера, изражена је жеља да се овај стари индустријски комплекс очува и оживи кроз привлачење посебно младих корисника, који би се кроз презентацију старих технолошких процеса и уметничких предмета насталих у ливници непосредно упознали са историјским развојем овог вида индустријске

архитектуре Београда, али и сами стварали своја дела, што би очувало уметничко-занатски континуитет намене места и дало му виталност у будућности.

На овај начин је кроз предложене студентске пројекте ревитализације Уметничке ливнице „Скулптура“ дат прилог истраживању развоја индустријске архитектуре града, али и осмишљавање могућности њене рехабилитације и одрживог развоја кроз нове културно-уметничке садржаје, који би сачували значајне примере индустријског наслеђа, али и унапредили и обогатили укупни амбијент који се убрзано трансформише кроз пренамену и савремену изградњу периферних делова града уз дунавску обалу.

Проф. др Мирјана З. Ротер Благојевић,
архитекта
Архитектонски факултет
Београд
roterm@arh.bg.ac.rs

Мр Марко С. Николић,
архитекта
Архитектонски факултет
Београд
marko@arh.bg.ac.rs

НАПОМЕНЕ:

- 1] Р. Куленовић, *Индустријско наслеђе Београда*, Музеј науке и технике, Београд, 2010, стр. 9–13.
- 2] В. Еберт, *Индустријско наслеђе – шта смо изгубили, куда идемо?*, у: Могућности (ре)активације напуштених индустријских објеката: Раскршћа и путокази, Kulturklammer, Београд, 2008), стр. 35.
- 3] Б. Шурдић, *Индустријско наслеђе – културна илајформа XXI века*, ЕРИХ – европски пут индустријског наслеђа, у: Гласник ДКС, бр. 33 (2009), стр. 13.
- 4] *Исцо*, стр. 12–16.
- 5] *Европске конвенције и препоруке у области културног наслеђа*, EXPEDITION, Котор, 2005. Видети и: *The Declaration of Amsterdam, 1975*, <http://www.icomos.org/en/component/content/article?id=169:the-declaration-of-amsterdam> (март 2012).
- 6] J. Jokilehto, *Considerations on authenticity and integrity in world heritage context*, City&Time, 2, 2006, (1): 1 (online), URL: <http://www.ct.ceci-br.org> (март 2012); J. Jokilehto, *Authenticity in Restoration Principles and Practices*, Bulletin of the Association for Preservation Technology, vol. 17, no. 3/4 (1985), p. 5–11. URL: <http://www.jstor.org/stable/1494094> (март 2012).
- 7] А. Туфегчић, *Индустријско урбано наслеђе – сјона конзерваторске и планерске праксе*, у: Зборник четврте конференције о интегративној заштити – Процјена потреба и приоритета у заштити културног и природног наслеђа, Републички завод за заштиту културно-историјског и природног наслеђа Републике Српске, Бањалука, 2010, стр. 72–76.
- 8] Видети детаљно о Музеју рударства на: <http://www.zollverein.de/index.html> (март 2012).
- 9] Р. Куленовић, *Индустријско наслеђе Београда – могућности и ренамене*, у: Могућности (ре)активације напуштених индустријских објеката: Раскршћа и путокази, стр. 21–29.
- 10] Р. Куленовић, *Индустријско наслеђе Београда*, нав. дело, стр. 85–145.
- 11] М. Целебчић, *Заштити и ревитализација трајнијељског наслеђа 20. века на простору ириобаља Београдске иврђаве*, у: Наслеђе, бр. VIII (2007), стр. 199–208.
- 12] Р. Куленовић, *Индустријско наслеђе Београда*, нав. дело, стр. 119.
- 13] *Исцо*, стр. 106. Такође видети и: Н. Кнежевић, *Ревитализација Термоелектране „Снаја и светлоси“ у Београду*, у: Наслеђе, бр. VIII (2007), стр. 209–222.
- 14] Данас индустријском наслеђу Београда припада и стара Термоелектрана Земун, на обали Дунава, као и друге врсте индустријских зграда насталих у Аустроугарској монархији. Видети: Р. Куленовић, *Индустријско наслеђе Београда*, нав. дело, стр. 66–68; Исти, *Индустријско наслеђе српског дела Подунавља*, у: Са бедкером по Југоисточној Европи, посебна издања 86, ед. Ђ. Костић, Балканолошки институт САНУ и Народни музеј, Београд, 2005, стр. 133–150.
- 15] Информације о заштићеним грађевинама су доступне на сајту Завода за заштиту споменика културе града Београда – каталог непокретних културних добара, <http://beogradskonasledje.rs/kd/zavod/index.html> (март 2012); Видети и: Р. Куленовић, *Индустријско наслеђе Београда*, нав. дело, стр. 144–145.
- 16] С. Михајлов, *Фабрика хартије Милана Ваје*, у: Наслеђе, бр. XI (2010), стр. 71–78.
- 17] С. Димитријевић-Марковић и И. Сретеновић, *Могућности и проблеми ревитализације београдске Фабрике шећера*, у: Наслеђе, бр. IX (2008), стр. 267–276.
- 18] Детаљније о наведеним грађевинама видети: Р. Куленовић, *Индустријско наслеђе Београда*, нав. дело, стр. 85–141.
- 19] Р. Куленовић, *Индустријско наслеђе Београда – могућности и ренамене*, у: Могућности (ре)активације напуштених индустријских објеката: Раскршћа и путокази, стр. 8–13; Ђ. Родер, *Индустријско наслеђе Србије*, у: Могућности (ре)активације напуштених индустријских објеката: Раскршћа и путокази, стр. 39–40; А. Фаулер, *Очување, обнова, конверзија, адаптација и иновна употреба индустријског наслеђа у контексту иновне оживљавања речног иејзажа Београда – модел Гејтсхеда и Њукасила на реци Тајн у Великој Британији*, у: Могућности (ре)активације напуштених индустријских објеката: Раскршћа и путокази, стр. 43–44; Видети и: С. Димитријевић-Марковић, *Аспекти заштите урбане и архитектонске наслеђа у контексту урбанистичког планирања*, у: Наслеђе, бр. X (2009), стр. 255–266.
- 20] С. Михајлов, *Насианак и развој индустријске зоне на десној обали Дунава у Београду од краја 19. до средине 20. века*, у: Наслеђе, бр. XII (2011), стр. 91–116.
- 21] Р. Куленовић, *Индустријско наслеђе Београда – могућности и ренамене*, нав. дело, стр. 21–22.
- 22] Р. Куленовић, *Индустријско наслеђе Београда*, нав. дело, стр. 61–65.
- 23] Видети: <http://www.muzejnt.rs/> (март 2012); Детаљно о пројекту доградње нових делова арх. Бориса Подреке видети на: <http://www.muzejnt.rs/sr/2>; <http://www.muzejnt.rs/sr/81> (март 2012).
- 24] Р. Куленовић, *Индустријско наслеђе Београда*, нав. дело, стр. 112; Видети и: А. Игњатовић: *Архитектонски иочеци Драише Брашована 1906–1919*, Задужбина Андрејевић, Београд, 2004.
- 25] Р. Куленовић, *Индустријско наслеђе Београда – могућности и ренамене*, нав. дело, стр. 23.
- 26] У оквиру комплекса Старих силоса већ неколико година се успешно одржава Недеља дизајна под називом *Миксер*, која окупља бројне дизајнере из света, као и наше средине. Поред предавања, изложби, радионица и сл., одржавају се и концерти.
- 27] У оквиру наставе на мастер студијама, под руководством М. Ротер Благојевић и Г. Милошевић Јевтић, ранијих година је реализовано више пројеката и курсева, од археолошких локалитета (Равне код Књажевца), до истраживања и предлога ревитализације средњовековних градова у Србији (Утврђење Рам код Костолца). Видети: М. Ротер-Благојевић, Г. Милошевић, Р. Јадрешин-Милић и М. Николић, *Обнова и презентација утврђења Рам на Дунаву и његове околине у функцији културног туризма*, у: Гласник Друштва конзерватора Србије (ДКС), бр. 34 (2010), Друштво конзерватора Србије, Београд, стр. 89–94; М. Roter-Bлагојевић – G. Milošević – A. Radivojević, *A New Approach to Renewal and Presentation of an Archaeological Site as Unique Cultural Landscape*, in: SPATIUM, International Review Urban and Spacial Planning, Architecture, Housing Building, Geodesia, Environment, No.20 (2009), pp. 35–40; М. Ротер-Благојевић – Г. Милошевић – М. Николић, *Истраживање могућности обнове и презентације археолошког локалитета Титасит Минус у контексту специфичне културне иејзажа*, у: Гласник ДКС, бр. 33 (2009), стр. 101–108.
- 28] Видети: С. Михајлов, *Уметничка ливница Пласица, Прва фаза систематског истраживања индустријског наслеђа Београда*, Документација ЗЗСКГБ, Београд, 2009.
- 29] *Исцо*.
- 30] Видети: *Каталог непокретних културних добара на подручју града Београда*: <http://beogradskonasledje.rs/kd/zavod/index.html> (март 2012).
- 31] Видети: С. Михајлов, *Предлој одлуке о утврђивању Уметничке ливнице Пласица за споменик културе*, Документација ЗЗСКГБ, Београд, 2010.

REVITALIZATION PROPOSALS FOR THE *ART SCULPTURE FOUNDRY*

Over the past few decades Belgrade's urban development has been infringing upon the historic fabric of the city, especially upon its peripheral areas created in the late 19th and early 20th centuries. In order to counteract this process and demonstrate greater commitment to the concept of sustainable development, it is necessary to redefine, through planning policies and through protecting historic areas with relatively modest residential and industrial architecture, the attitude towards the following: what in a historic area is worthy of being preserved; what is meant by the continuity of tradition; the preservation of identity and authenticity of distinctive urban environments and complexes testifying to the life of the city's lower classes, craftsmen, small manufactory and factory workers, and to their working environments themselves. The wish to sensitize future architects to this distinctive type of built heritage as an important part of the city's urban and architectural memory and to encourage them to reassess the prevailing attitude towards it was the motivation behind the idea to assign them the task to look critically at the importance that the *Sculpture Foundry* may have for our times, through the study of archival materials and architecture, and to think of the ways in which it may be revitalized so that it should fit into the changed urban and architectural context around it. Students' projects filled the foundry complex with many new functions with a view to improving its historical, cultural, artistic and technological significance. Their proposals for new cultural, artistic and multimedia uses express the wish to preserve this old structure and to breathe new life into it by attracting new, especially young users, who would be given an opportunity to acquaint themselves with the historical development of this type of industrial architecture through a presentation of old technological processes and art objects created there, but also to create their own works, which would preserve the continuity of the purpose of the place and give it vitality for the future.

ILLUSTRATIONS

Fig. 1 Current condition of the exterior and interior of the Sculpture Foundry (student P. Selaković's private archive)

Fig. 2 Historical development of the Sculpture Foundry (drawing by the student J. Tošić after the CHPIB documentation)

Fig. 3 Revitalization proposal for the Sculpture Foundry by the student J. Tošić, ground-floor plan and 3D models of the exterior and interior spaces (drawing by I. Tošić)

Fig. 4 Revitalization proposal for the Sculpture Foundry by the student N. Vojinović, ground-floor plan and elevation (drawing by N. Vojinović)

Fig. 5 Revitalization proposal for the Sculpture Foundry by the student P. Selaković, ground-floor plan and 3D model (drawing by P. Selaković)